

The Revelation of Sūrat al-An‘ām: A Narration and Text Based Evaluation

Havva Özata^{1,a,*}

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Nevşehir, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 08/02/2024

Accepted: 09/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

It is narrated in the classical sources on tafsir narrations that Sūrat al-An‘ām was revealed collectively at once at the end of the Meccan period. However, there are asbāb al-nuzūl narrations indicating that some verses of the sūrat were revealed at different times. Similarly, it is emphasized in the narrations that some of its verses are also Medinan. The different narrations lead to a contradiction regarding whether Sūrat al-An‘ām has been revealed at once or gradually over a period of time. It is important to ascertain the nature of the revelation of the Sūrat and consequently to resolve this contradictory circumstance. The purpose of this study is to examine the process of the sūrat's revelation by evaluating the intra-textual and extra-textual context of Sūrat al-An‘ām. Thus, it is aimed to determine whether the sūrat was revealed gradually over a period of time or at collectively at once. When we talk about the extra-textual context, we're talking about the historical background that forms around the narrations that claim the sūrat was revealed all at once or in parts throughout time for different reasons. Intra-textual context, on the other hand, refers to textual features that emerge through the structural and content-related characteristics of the Sūrat al-An‘ām. In this manner, both the narrations regarding the revelation of the sūrah and its textual features have been scrutinized. Comparative analysis has been used to evaluate the specific solutions put out by commentators on this matter. Modern commentators have placed significant emphasis on this issue. Related commentators on this topic have focused on the textual integrity of the sūrat, the nature of asbāb al-nuzūl narrations about surah verses, and the technical and content study of the narrations. Based on its sened and the existence of contrary narrations, several commentators have rejected the narratives claiming that it was revealed at once as inauthentic. However, the majority of them have suggested that it is more plausible that the surah was revealed at once. They criticized these narrations for not being included in reliable hadith sources, and they accepted them as later aṣbāb al-nuzūl interpretations that were made in order to explain the meaning of the verse. Additionally, they have attempted to elucidate the issue in light of well-known procedural occurrences such as *the postponement of judgment* and *the recurrence of revelation*. The textual integrity of the sūrat has been also considered in this context. Indeed, in Sūrat al-An‘ām, it is seen that are answered the objections of the polytheists against the Prophet and every principle of the religion he preached, and that are rejected their ignorant customs and traditions. It is highly likely that Sūrat al-An‘ām was revealed at once when one considers the textual integrity of the sūrat, which is evident from the first to the last verse, the historical background that runs parallel to it, and the narrations claiming that the sūrat was revealed at once.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Revelation, Narration, Textuality, Sūrat al-An‘ām.

En'âm Sûresinin Nüzülü: Rivayet ve Metin Eksenli Bir Değerlendirme

Süreç

Geliş: 08/02/2024

Kabul: 09/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Klasik tefsir merviyatı konulu kaynaklarda En'âm sûresinin Mekke döneminin sonlarında tek seferde topluca nazil olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte sûrenin bazı âyetlerinin farklı zamanlarda indiğine işaret eden sebep-i nüzul rivayetleri bulunmaktadır. Aynı şekilde bazı âyetlerinin Medenî olduğu bilgisi de birçok rivayette vurgulanmaktadır. Farklılaşan rivayetler, En'âm sûresinin tek seferde mi yoksa belirli bir zaman aralığında peyderpey mi nazil olduğu konusunda bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir. Sûrenin nüzulünün mahiyetinin tespit edilmesi ve neticede bu çelişkili durumun giderilmesi önem taşımaktadır. Bu makalede, En'âm sûresinin metin içi ve metin dışı bağlamının değerlendirilmesi ile sûrenin nüzul sürecinin incelenmesi hedeflenmektedir. Böylece sûrenin tek seferde mi yoksa farklı zamanlarda mı nazil olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Metin dışı bağlam ile kastedilen, sûrenin tek seferde indiğini ya da sûrenin farklı âyetlerinin farklı zamanlarda ve muhtelif sebeplerle indiğini ifade eden rivayetler ekseninde şekillenen tarihî arka plandır. Metin içi bağlam ile kastedilen ise En'âm sûresinin lafzî ve anlamsal yapısı ile ortaya çıkan metinsel özellikleridir. Bu şekilde sûrenin hem indirilişine dair rivayetler hem de metinsel özellikleri göz önüne alınarak incelenmekte ve özellikle müfessirlerin konu hakkında ortaya koydukları çözüm önerileri karşılaştırmalı bir analizle değerlendirilmektedir. Bu konu üzerinde son dönem müfessirlerinin çok daha fazla durduğu görülmüştür. Rivayetlerin hem teknik hem de içerik analizi, sûre hakkındaki sebep-i nüzul rivayetlerinin mahiyeti, sûrede ortaya çıkan metinsel bütünlük ilgili müfessirlerin bu mevzuda özellikle üzerinde durdukları konular olmuştur. Zira bazı müfessirler tek seferde indirildiğine yönelik rivayetleri hem sened hem de aksi yöndeki rivayetlerden dolayı sahih bulmamıştır. Birçok müfessir ise sûrenin tek seferde nüzulünün mümkün olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşlerini delillendirirken de özellikle sebep-i nüzul rivayetleri üzerinde durmuşlardır. Bu rivayetlerin muteber hadis kaynaklarında yer almadığını ayrıca bunların sonradan âyetin anlamını beyan etmek için yapılan esbâb-ı nüzûl yorumları olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca *hükümün taahhürü* ve *nüzul tekrarı* gibi usule dair konulardan yararlanarak görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Sûredeki metinsel bütünlük de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Zira En'âm sûresinde, müşriklerin Hz. Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği dinin her bir esasına karşı yaptıkları itirazların cevaplandırıldığı ve câhiliyeye ait uygulamaların, örf ve âdetlerin reddedildiği görülmektedir. Sûrenin ilk âyetinden son âyetine kadar görebildiğimiz metinsel bütünlük ve bu paralelde seyreden tarihî arka plan ayrıca sûrenin "tek seferde nazil olduğunu" bildiren rivayetler hep birlikte ele alınınca En'âm sûresinin tek seferde indirilmiş olması ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Nüzul, Rivayet, Metinsellik, En'âm Sûresi.

hozata@nevsehir.edu.tr

0000-0001-8934-9230

Citation / Atıf: Özata, Havva. "En'âm Sûresinin Nüzülü: Rivayet ve Metin Eksenli Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 81-102. <https://doi.org/10.18505/cuid.1433763>

Giriş

En'âm sûrenin tamamının tek seferde indirildiğine dair rivayetler hem tefsir hem de tefsir usulü kaynaklarında yer almaktadır. Ancak aynı kaynaklarda hatta bazen aynı rivayet içerisinde sûrenin bazı âyetlerinin farklı zamanlarda indirildiği de ifade edilmektedir. Yine En'âm sûresinin yirmiden fazla âyeti hakkında sebab-i nüzûl rivayeti de aktarılmaktadır. Bu durum sûrenin nüzulü hakkında zihinlerde bir problem ortaya çıkarmaktadır. Bu hususlar dikkate alındığında sunulabilecek varsayımları şu şekilde sıralayabiliriz: (i) Sûre tek seferde nazil oldu; (ii) Sûre tek seferde topluca nazil oldu, ancak bazı âyetleri önceden indirilmişti, bunlar dışında bazı âyetleri de sûrenin tek seferde nüzulünden sonra tekrar indirildi; (iii) Sûrenin büyük çoğunluğu tek seferde nazil olmuştur, ancak diğer birkaç âyet daha önce ya da daha sonra nazil olmuştur; (iv) Sûre tek seferde değil farklı zamanlarda nazil olmuştur; (v) Sûre, tek seferde değil birbirine yakın art arda gelen zaman aralığı içerisinde nazil olmuştur.

İlgili varsayımların muhtelif müfessirler tarafından dile getirildiğini ifade edebiliriz. Bu bağlamda çalışmamızda tasvirî yöntemle, ilgili müfessirlerin çözüm önerileri yeri geldikçe belirtilmektedir. Ancak sûrenin nüzulü hakkında ortaya çıkan bu çelişkili duruma özellikle modern tefsir çalışmalarında çok daha fazla dikkat çekildiğini ve rivayetlerin belirli bir tutarlılıkla değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

En'âm sûresi hakkında yapılan çalışmalarda çoğunlukla sûrenin tamamının ya da birkaç âyetinin tefsiri üzerinde durulmakta ya da muhtelif konular sûre örneğinde ele alınmaktadır.¹ Bu çalışmalardan farklı olarak *Tahlîlu'l-merviyyâti'l-tefsîriyye fî'l-Mustedrek 'ala's-Sahîhayn min sûreti'l-En'âm ilâ nihâyeti sûreti'l-Enfâl* isimli yüksek lisans tezinde, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek* eserinde yer alan En'âm sûresinin tefsiri ile ilgili 15 rivayet verilerek bunların tahrîci yapılmıştır. Çalışmada En'âm sûresinin tek seferde nüzulü ile ilgili birkaç rivayet giriş bilgisi olarak verilmiş bu anlamda geniş bir değerlendirme yapılmamıştır. Ayrıca daha detaylı değerlendirmelerin yapıldığı 15 rivayet arasında sûrenin tek seferde indirildiğinin beyan edildiği rivayetler de yer almamaktadır.² Bu çalışmaların herhangi birinde En'âm sûrenin tek seferde mi yoksa belirli bir zaman içerisinde peyderpey mi indirildiği konusunda herhangi bir ciddi tahlil yapılmamakta sadece giriş mahiyetinde bilgiler sunulmaktadır. Çalışmamızda, yukarıda beyan edilen varsayımlardan yola çıkarak ilgili probleme bir çözüm getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle de çalışmamız, En'âm sûresini konu edinen ilgili çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

¹ Bu türden bazı çalışmaları şöyle sıralayabiliriz: Hasan Topcu, *En'am Suresi Işığında Cahiliye* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Najm Jamal Abdulrahman, *al-Muharramâtu'l-vâridatu fî sûreti'l-En'âm* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Yahya Karkuş, *En'âm Sûresinin Kiraatlar Yönünden İncelenmesi* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mustafa Sait Kaplan, *En'âm ve Bakara Sûreleri Özelinde Kur'an'da Mekkî-Medenî Bütünlüğü* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammad Esa Prasastia, "Asbabun Nuzul Surah Al-An'am 108", *Devotion Journal of Community Service* 3/1 (July 2021), 32-41; Mustafa Murat Batman, "En'am 6/103. Ayeti Bağlamında Tefsirde Rü'yettullah Tartışmaları: Taberî, Zemahşerî ve Râzî Tefsirleri Örneğinde Mukayeseli Bir İnceleme", *Kalemname* 6/11 (Haziran 2021), 133-151; Riyad Dokarlı, "Saîd b. Cübeyr ve En'âm Sûresi Tefsiri", *Turkish Academic Research Review* 7/2 (2022). 427-448.

² bk. Mohammed Hameed Sabr, *Tahlîlu'l-merviyyâti'l-tefsîriyye fî'l-Mustedreki' 'ala's-Sahîhayn min sûreti'l-En'âm ilâ nihâyeti sûreti'l-Enfâl* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 48-98; 210-230.

Tüm bunların yanısıra Atıyye el-Atraş'ın *Nuzûlu sûreti'l-En'âm cümleten vâhideten ev nuzûluhâ alâ esbâbin muteferrikatin dirasâtun ve tahlîl* isimli makalesi doğrudan ilgili konu üzerine yoğunlaşmaktadır.³ Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; esbâb-ı nuzûlun tanımı, rivayetlerin sebebiyet bildirmede nass olup olmadıklarının tespiti ve tahlili konusuna ayrılmıştır. İkinci bölüm sûrenin tek seferde inzaline yönelik rivayetlerin, üçüncü bölüm ise sûrede yer alan muhtelif âyetlere ait yedi adet sebab-i nuzûlün tahlilini içermektedir. Yazarın bu konuda tüm rivayetler yerine sınırlı sayıda rivayetlere yer verdiği ayrıca sonuca ulaşmada özellikle Reşîd Rızâ'nın (öl. 1935) tefsir yorumlarını ön plana çıkardığı müşahede edilmektedir. Bu çalışmamızda Atıyye el-Atraş'ın telif ettiği ilgili makaleden farklı olarak sûrenin toplu olarak indiğinin belirtildiği tüm rivayetler ele alınmış ve ayrıca sûrenin yapısal ve anlamsal bütünlüğü de sûrenin tek seferde nuzûlü bağlamında değerlendirilmiştir. Esbâb-ı nuzûl rivayetleri verilirken de sûrenin tarihsel bağlamını ve metinsel bütünlüğünü ortaya çıkarmak üzere ilgili âyetin kimden bahsettiği hangi olay ya da duruma işaret ettiğine dair ipucu verebilecek tüm rivayetler aktarılmaya çalışılmıştır. Bu aşamada özellikle Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân*, İbn Ebî Hâtim'in (öl. 317/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *ed-Durru'l-mensûr* gibi rivayet tefsirleri ayrıca Vâhidî'nin (öl. 468/1076) *Esbâbu'n-nuzûl* eseri ve hadis kaynakları kullanılmıştır. Bununla birlikte klasik dönem müfessirleri, sûrenin nuzûlü ile ilgili rivayetleri, sadece aktarmakla yetinmiştir. İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi muhakkik alimler dışında çoğu müfessirin rivayetler üzerinde ayrıntılı durmadığı görülmüştür. Aksine, yukarıda da beyan edildiği gibi modern dönem tefsir alimleri, rivayetler arasındaki bu çelişkiyi özellikle vurgulayarak çözüm önerileri sunmaya gayret etmiştir. Bu nedenle çalışmanın bu aşamasında özellikle modern dönem tefsir eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. İlgili müfessirlerin sunmuş oldukları farklı çözüm önerileri belli bir sistem içerisinde sıralanmış ve sonrasında bunlarla alakalı bir değerlendirme yapılmıştır. Neticede sûrenin inzaline yönelik rivayetler ve sûrenin metin yapısı ve bütünlüğü tetkik edilerek karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve sûrenin nuzûlü hakkındaki farklı varsayımların doğruluğu araştırılmıştır.

1. En'âm Sûresinin Nuzulu Hakkında Rivayetler

Tamamı 165 âyetten müteşekkil En'âm sûresi tek seferde toplu olarak nazil olduğu beyan edilen uzun sûrelerdendir ve İbn Abbâs'tan rivayetle Mekkîdir.⁴ İsrâ sûresinden üç sûre sonra nazil olan Hicr sûresinin ardından indirilmiştir. İsrâ sûresinin Mekke döneminin sonlarında, hicretten bir yıl önce vuku bulan İsrâ olayından⁵ sonra nazil olduğu düşünülürse En'âm sûresinin de İsrâ ve hicret arasında nazil olan sûreler arasında yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu da yaklaşık Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderilmesinin 11-12. yılına denk gelmektedir.

³ Atıyye el-Atraş, "Nuzûlu sûreti'l-En'âm cümleten vâhideten ev nuzûluhâ alâ esbâbi muteferrika dirasâtun ve tahlil", *Mecelletu Câmiati'l-Halîl li'l-Buhûs* 4/1 (2009), 85-119.

⁴ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, t.y.), 1/199; Ebu'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, haz. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2006), 1/27-28, 119-120; Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (b.y.: Dâru Turâsi'l-'Arabî, ts.), 2/122.

⁵ Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ Abdulvâhid (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2/93.

İleride belirtilecek olan Esmâ bint Yezîd'den gelen rivayet de sûrenin Mekke döneminin sonlarında nazil olduğunu göstermektedir. Zira ensardan olan ve İslam'ı Medine'ye hicretten sonra kabul eden Esmâ bint Yezîd'in Hz. Peygamber'le karşılaşması Hz. Peygamber'in Mekke'deki son yıllarında gerçekleşmiştir. Bu zamandan önce Hz. Peygamber'in ensar ile iletişime geçmiş olması muhtemel gözükmemektedir.⁶ Bu dönem, Mekke müşriklerinin inananlar üzerinde baskısının arttığı, zorlu sınavların olduğu bir süreçtir. Ayrıca bu dönem, Hz. Peygamber'in İslam'ı kabul etmeleri için Arap kabileleri ile görüştüğü ancak açık bir ret ile karşılaştığı bir zaman dilimine karşılık gelmektedir.⁷

Sûrenin nüzülü hakkında farklı bilgilerin aktarıldığı muhtelif rivayetler mevcuttur. Bunları, (i) tek seferde topluca indirildiği bildirilen rivayetler, (ii) sûredeki Medenî âyetlerin zikredildiği rivayetler, (iii) âyetlerin farklı zamanlarda indirildiğini gösteren muhtelif sebab-i nüzûller olarak ele alabiliriz.

1.1. Tek Seferde Topluca Nüzülü

En'âm sûresinin tek seferde nazil olduğunun beyan edildiği üçü merfû olmak üzere toplam 13 rivayet vardır. Merfû hadislerden ikisi Ubey b. Kâ'b⁸ diğeri ise Abdullah b. Ömer⁹ rivayetiyle bildirilmektedir.

Merfû hadislerin ilk kısmında, Hz. Peygamber, En'âm sûresinin kendisine tek seferde 70 bin meleğin tesbih ve tahmîdi eşliğinde nazil olduğunu zikretmiştir. Bu kısım, her üç hadiste de ortak bir şekilde yer almaktadır.

Ubey b. Ka'b rivayeti ile aktarılan hadisin râvilerinden Ebû İsm'e'yi, İbn Hacer (öl. 852/1449) kizb ile itham etmiştir.¹⁰ Ayrıca rical kitaplarında Kur'an'ın fazileti hakkında hadis uyduranlar arasında gösterilen Ebû İsm'e'nin rivayetleri "münker, metrûk, leyse bi şey'in" şeklinde cerhedilmiş ve onun zabt sorunundan bahsedilmiştir.¹¹

İbnu's-Salâh (öl. 643/1245) da Ubey b. Ka'b hadisinin isnadını sahih kabul etmemekte, ayrıca bu rivayetin aksine En'âm sûresinde üç veya daha fazla âyetin Medine'de nazil olduğunu bildiren rivayetlerin mevcut olduğuna işaret ederek hadisi tenkit etmektedir.¹²

İbn Ömer aracılığıyla Hz. Peygamber'den nakledilen diğer hadisin isnadında yer alan Yusuf b. Atiyye es-Saffâr ise "münkerü'l-hadîs ve leyse bi şey'in" şeklinde cerhedilmiştir.¹³ İbn Hacer "zayıf";¹⁴ Suyûtî ise "metruk" olarak nitelendirmiştir.¹⁵ İbn Teymiyye (öl. 728/1328), En'âm sûresinin tek seferde mi yoksa farklı zamanlarda mı indiği sorusuna cevap verirken bu hadise işaret etmiş ve hadisi mevzu olarak değerlendirmiştir.¹⁶

⁶ Ebu'l-Â'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/527.

⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/529-530.

⁸ Ebu'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2013/1434), 6/7-8.

⁹ Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, nşr. Şekûr Mahmud el-Hâc Emirî (Beyrut: el-Mektebetül-İslâmî, Amman: Mektebetü Ammâr, 1409/1985), 1/145 (No. 220). Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/6.

¹⁰ Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi's-şâfi fi tahrîci ehâdîsi'l-Keşşâf*, (y.y.: b.y., ts.), 63.

¹¹ Eyüp Said Kaya, "Nûh b. Ebû Meryem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/230.

¹² Ebû Amr Takıyyüddîn İbnu's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh*, thk. Abdülmütî Emîn Kalecî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1406/1986), 1/248-249.

¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitabu'd-Du'afâ'i'l-kebîr*, nşr. Mâzin b. Muhammed es-Sersevî (Beyrut: Daru İbn Abbas, 1429/2008), 6/446-447.

¹⁴ İbn Hacer, *el-Kâfi's-şâfi*, 63.

¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/119.

¹⁶ Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Câmiu'l-mesâ'il*, thk. Muhammed Aziz Şems (Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2001/1422), 4/353-354.

En'âm sûresinin tek seferde toplu olarak nazil olduğunun beyan edildiği diğer bir grup hadis ise doğrudan sahâbeden Hz. Ali,¹⁷ Esmâ bint Yezîd,¹⁸ Ebû Cuhayfe¹⁹ ve İbn Abbâs'tan²⁰ rivayetle aktarılmaktadır.

Hz. Ali rivayetinin geçtiği *Şu'abu'l-îmân* adlı eserinde Beyhakî (öl. 458/1066), bu hadisin senesinde bilinmeyen râvi olduğu gerekçesiyle hadisi “zayıf” olarak değerlendirmiştir.²¹ Esmâ bint Yezîd'in En'âm sûresinin tek seferde indiği sırada kendisinin Hz. Peygamber'in devesinin yularını tuttuğunu ve vahyin inzalinde ortaya çıkan ağırlıktan neredeyse devenin kemiklerinin kırılacağı ifadesinin bir benzerini Şehr b. Havşeb, mevlası Esmâ bint Yezîd'den rivayetle Mâide sûresi için de söylenmiştir.²²

Diğer grup hadis ise tâbiûndan Şehr b. Havşeb,²³ Mücâhid²⁴ ve Atâ b. Ebî Rebâh²⁵ tarafından aktarılmıştır. Tâbiûn âlimlerinden Şehr b. Havşeb'i, hadis âlimleri “leyse bihî be's, hasenü'l-hadîs, leyse bi'l-kavî, lâ yuhteccu bih, sika” şeklinde vasıflandırmaktadır.²⁶

Bir diğer râvi olan Atâ'nın sika olduğu, sahih hadis kitaplarında birçok rivayetinin yer aldığı bildirilmektedir. Ancak onun rivayet ettiği mürsel hadisler, Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimleri tarafından Mücâhid gibi isimlerin mürsellerine nisbetle zayıf kabul edilmiştir.²⁷

Merfû ve mürsel hadislerin tamamında sûrenin tek seferde indirildiği benzer lafızlarla (cumleten/cumleten vâhideten/cemîan) ifade edilmektedir. Ayrıca -Esmâ bint Yezîd ve İbn Abbâs rivayeti hariç- sûrenin 70 ya da 50 bin melek ya da bir melek tâifesi eşliğinde nazil olduğu ortak olarak yer almaktadır.

Netice olarak En'âm sûresinin tek seferde toplu olarak nazil olduğunu bildiren rivayetlerin iki illeti bulunmaktadır: Birincisi râvîlerin bazılarının cerhedilmesi, diğeri ise sûrenin farklı zamanlarda nazil olduğunu ifade eden farklı bazı rivayetlerin olmasıdır. Bununla birlikte sûrenin indirilişi ile ilgili olarak bu rivayetlerin sahâbe ya da tâbiûnun kendi ictihâdı ile varabileceği bir konu hakkında olmaması ve Suyûtî'nin de belirttiği üzere rivayetlerin birbirini kuvvetlendiriyor²⁸ olması bu konudaki rivayetlerin sıhhatini olumlu yönde etkilemektedir. Zira re'ye yer olmayan bir meselede çok sayıda rivayet bulunuyorsa o meselede mutlaka sahih bir taraf olması gerekir.²⁹

¹⁷ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/471 (No. 2435). Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/7.

¹⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/6.

¹⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/8.

²⁰ Kasım b. Sellâm Ebu Ubeyde, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Abdulvâhid el-Hayyâtî (Mağrib: Vizaretu'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1995), 2/47; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-mensûh*, thk. Süleyman b. İbrâhim (Riyad: Daru'l-Âsima 1430/2009), 2/316 (No 465); Ebu'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye 2008), 12/215 (No.12930); Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/5.

²¹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/471 (No. 2435).

²² İshâk b. Râhûye, *Müsned*, thk. Merkezu'l-Buhûsi'l-İlmiyye (Beyrut: Daru't-Te'sîl, 1437/2016), 2/402 (No. 2284); Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/6.

²³ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/9.

²⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/8.

²⁵ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/9.

²⁶ bk. Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 4/372.

²⁷ İsmail Cerrahoğlu, “Atâ b. Ebî Rebâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/35-36.

²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/120.

²⁹ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, haz. İbrâhîm Şemseddîn (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 7/235.

1.2. Farklı Zamanlarda Nüzulü

1.2.1. Sûredeki Medenî Ayetler

En'âm sûresinin tek seferde nazil olduğunun beyan edildiği rivayetlerin yanı sıra farklı zamanlarda nazil olduğuna işaret eden rivayetler de mevcuttur. Hatta tek bir rivayette her iki durumun beyanı da söz konusu olabilmektedir. Zira Nehhâs'ın (öl. 338/950) *Kitâbu'n-nâsih ve'l-mensûh* adlı eserinde yer alan hadiste "Mekkî sûrede yer alan Medenî ayetler" hakkında Mücâhid'e sorulan bir soruyu onun İbn Abbâs'a sorduğu ve onun da şu şekilde cevap verdiği ifade edilmektedir: "En'âm sûresi Mekke'de tek seferde topluca (cumleten vâhideten) nazil oldu, ancak üç ayeti (151-153) Medine'de nazil olmuştur."³⁰ İbn Abbâs'a ait diğer bir rivayette de 91-93. ve 151-153. âyetleri kapsayan altı âyetin Medine'de nazil olduğu ifade edilmiştir.³¹ Yine sûrenin toplu indirildiğini rivayet eden Esmâ bint Yezîd ve Şehr b. Havşeb'e ait rivayetlerde de 151-152. ayetlerin Medenî olduğu beyan edilmiştir.³² Yine Ebû Cuhayfe de En'âm sûresinin Mekke'de tek seferde topluca (cemîan) nazil olduğunu ifade ettikten sonra 111. âyetinin Medenî olduğunu söylemektedir.³³

İbn Abbâs rivayetinde olduğu gibi sûrenin topluca indirildiği beyan edildikten sonra bu farklı âyetlerin istisna kılınması ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Sûrenin topluca indirilmesinin beyanı te'vile imkân bırakmayan, tevkîfî bir nass olup, bilinen merfû bir asla dayanmaktadır. Buna karşılık, üç ayetin sûrenin toplu olarak indirilişinden istisna kılındığı rivayet te'vile açıktır. Aynı şekilde rivayet sahibi İbn Abbâs, hicretten üç veya beş sene önce dünyaya geldiği gibi Mekke'de iken Kur'ân'ı ezberleyen ve hadis rivayet edenler arasında da yer almamaktadır. Bu durumda İbn Abbâs, bu rivayeti bir başkasından aktarmaktadır. Neticede üç âyetin hariç tutulması ya onun kendisinin ya da kendisinden rivayette bulunduğu kimsenin görüşüdür. Zira rivayet, İbn Abbâs'tan mana olarak aktarıldığı için "istisna" ifadesinin râvilerden birine ait olması da muhtemeldir.³⁴ Ayrıca nasihat, teşvik ve tavsiye bildiren bu âyetlerin öncesi ile sonrası arasındaki uyumu ve Mekkî âyetlerin üslubuna yakın olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.³⁵

Kurtubî (öl. 656/1258), İbn Abbâs'tan rivayetle iki ayet dışında (91 ve 141) sûrenin Mekkî olduğunu ifade etmektedir.³⁶ İbn Abdilberr de (öl. 463/1071) *et-Temhîd* adlı eserinde sûrenin üç ayeti (151-153) dışında Mekke'de indiği hususunda icmâ bulunduğunu söylemektedir.³⁷

Yukarıda verilen rivayetlerde 91-93, 111, 141, 151-153 âyetlerinin Medenî olduğuna dair doğrudan rivayetlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte tefsir kaynaklarında, özellikle Ehl-i kitap ya da münafıklardan bahsedilmesi veya ahkâm ile ilgili bir mevzu ile ilişkilendirilmesi nedeniyle âyetin

³⁰ Nehhâs, *Kitâbu'n-nâsih*, 2/316 (No 465); Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/8.

³¹ Ebû Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed 'Abdullâh en- Nemir, vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 3/125.

³² İbn Râhûye, *Müsned*, 2/402-403 (No. 2284); Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/6.

³³ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/8.

³⁴ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 7/236.

³⁵ Muhammed İzzet, Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 4/188.

³⁶ Muhammed b. Ahmed, el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b.'Abdulmuhsîn et-Turkî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006), 8/310.

³⁷ Ebû Ömer Cemâluddîn İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, thk. Yâsir b. İbrahim (Kahire: el-Faruku'l-Hadise lit-Tibaati ve'n-Neşr, 1429/2008), 10/351.

muhtevastan yola çıkararak Medenî olduğu beyan edilen âyetler de mevcuttur. Zira -doğrudan rivayetlerin yanısıra- 91. ayetin iki Yahudi olan Mâlik b. Sayf ve Ka'b b. Eşref hakkında; 141. âyetin ise bir günde beş yüz hurma ağacını hasat eden ve hepsini fakirler arasında bölüştüren ve ailesine hiçbir şey bırakmayan Sâbit b. Kays el-Ensârî hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir.³⁸ Muhtemel bu âyetler Ehl-i kitap ve zekat ile ilişkili olduğu için Medenî olarak değerlendirilmiştir. 93. âyetin Medenî olduğunun rivayet edilmesi de Müseyleme ve Esved meselesinin hicretten sonra olması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Yine “Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar...”⁴⁰ âyetinin Ehl-i kitap'tan bahsetmesi nedeniyle Medenî olduğu ifade edilmiştir. Bu âyet ile ilgili olarak Hz. Ömer, Medine'de Müslüman olan Yahudi Abdullâh b. Selâm'a, bu tanımanın nasıl olduğunu sorması üzerine “Onu gördüğüm zaman, oğlumu tanıdığım gibi onu da tanıyordum ve onun gerçekten Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet ederim.” dediği rivayet edilmektedir. Derveze (öl. 1984), bu olayın âyetin sebep-i nüzûlü olduğu düşünülerek karıştırıldığını ifade etmiştir.⁴¹ Derveze'ye göre âyetin önceki âyet ile irtibatı oldukça kuvvetlidir. Zaten bir önceki âyette de Kur'ân'ın ilahî bir vahiy olduğuna Allah şahit kılınmıştır. Bu âyette ise Ehl-i kitab'ın Hz. Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği Kur'ân'a şahitlik yapmaları yoluyla bu durum onaylanmaktadır. Muhtemeldir ki bu âyette kâfirlerin Hz. Peygamber'e “Yahudi ve Hristiyanlara seni sorduk, ancak seni tanımadıklarını söylediler” şeklindeki söylemlerine bir karşılık vardır.⁴² Yine Ehl-i kitap'tan bahseden 114. ayetin de Medenî olduğu ifade edilmektedir. Bu durumu teyit edecek bir rivayet olmadığı gibi âyetin bağlamının da bunu destekleyecek bir delil barındırmadığını söyleyen Derveze, müfessirlerin, Ehl-i kitap'tan bahseden her âyeti Medineli Yahudilere nisbet ettiğini, fakat bunun mutlak şekliyle her zaman doğru olmadığını, nitekim İsrâ 17/107 ve 108. âyetlerinin de Ehl-i kitap'tan bahsettiği ancak bu âyetlerin Mekkî olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Suheyb er-Rumî gibi az da olsa Mekke'de iman eden Ehl-i kitap'tan kişiler vardı.⁴³

En'âm 6/23. âyetinde de münafıklardan bahsedildiği ifade edilen rivayetlerden⁴⁴ yola çıkararak Medenî olduğu düşüncesi müfessirler arasında hasıl olmuştur. Ancak İbn Kesîr, bu âyetin Mekkî olduğunu, münafıkların ise Medine'de ortaya çıktığını söylemiştir.⁴⁵ Âyetin, özellikle öncesi ve sonrası âyetlerle konu ve bağlam olarak tam bir uyum içerisinde olması da bu rivayet hakkında şüphe doğurmaktadır.⁴⁶ Aynı durum 28. âyet için de söz konusudur. İbn Kesîr, bu âyette kıyamet günü gizledikleri şeylerin aşikâr olduğu bildirilen kişilerin kâfirler ya da münafıklar olmasının muhtemel olduğunu, zira Mekkî 'Ankebût sûresinde⁴⁷ de nifakın ortaya çıkışından bahsedilmesinin bunu gösterdiğini dile getirmektedir.⁴⁸

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/310. Benzer rivayetler için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 5/370; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/182.

³⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/126.

⁴⁰ el-En'âm 6/20.

⁴¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/75.

⁴² Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/75.

⁴³ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/142.

⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke-Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 4/1274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/127.

⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/127.

⁴⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/79.

⁴⁷ el-Ankebût 29/11.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/128.

Kelbî'den "En'âm sûresinin tamamı Mekkîdir, ancak iki âyet (91-92) 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir' diyen Yahudi bir kişi hakkında Medine'de nazil olmuştur" rivayeti aktarılmaktadır.⁴⁹ Yine Said b. Cübeyr de En'âm 6/68. âyetinin Müslümanlar Medine'ye hicret ettiği zaman, münafıkların ve müşriklerin Mekke'de yaptıkları gibi Kur'ân ile alay etmeleri ve Müslümanların "Bize bir vebal, sorumluluk yoktur. Allah onlarla oturmamıza izin verdi" demeleri üzerine Medine'de indiğini belirtmektedir.⁵⁰ Kelbî ve Said b. Cübeyr'e ait bu iki rivayeti de yukarıda işaret edilen şekilde değerlendirilebiliriz.

İbnu'l-Arabî (öl. 543/1148) ise 145. âyetin Mekke'de Arefe günü nazil olduğunu beyan etmektedir. Müfessir, bu âyetten sonra neshedici herhangi bir hüküm inmediği için bu âyetin muhkem olduğunu ve en son nazil olanlar arasında bulunduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Müfessir muhtemelen âyetin içeriğiyle ilişkili olarak böyle bir sonuca varmaktadır. Ancak Kurtubî, bunu ondan başka kimsenin söylemediğini ifade etmektedir.⁵² Ayrıca bu âyetin câhiliye insanların bazı şeyleri haram bazı şeyleri de helal kılması ile ilişki olduğu da belirtilmektedir.⁵³

Genel olarak hem doğrudan rivayetlerle hem de muhtevâsından yola çıkarak Medenî olduğu beyan edilen bu âyetlerin, özellikle öncesi ve sonrası âyetlerle ve sûrenin genel içerik ve üslup özellikleri ile olan sıkı ilişkisi göz önüne alındığında buldukları bağlam ile bir bütün olarak telakki edilmesinin daha uygun olacağı ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Muhtelif Sebeb-i Nüzul Rivayetleri

En'âm sûresinin bazı âyetlerinin Medenî olduğunun beyan edildiği rivayetlerin yanı sıra yirmiden fazla âyeti hakkında da sebep-i nüzûl mevcuttur. Bu rivayetler, hem sûrenin nüzülü hakkında bir tarihlendirme hem de tarihi arka planda metinsel bütünlüğü gösterme imkânı sunduğu için tefsir ve esbâb-ı nüzûl kaynaklarında, çok geniş bir tarama yapılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu rivayetleri şu şekilde kaydedebiliriz:

En'âm 6/1: Hz. Ali bu âyet hakkında kendisine sorulan bir soru üzerine "Bu âyet, Ehl-i kitap hakkında indi." demiştir. Suddî ise bahsi geçenlerin müşrikler olduğunu söylemiştir.⁵⁴

En'âm 6/7-8: Kelbî'den rivayetle Mekke müşriklerinin Resûlullâh'a: "Ey Muhammed! Sen bize Allah katından bir kitap ve ayrıca bu kitaba eşlik eden, kitabın Allah katından olduğuna senin de Allah Resûlü olduğuna şahitlik eden dört melek getirmediğin sana asla iman etmeyeceğiz." demesi üzerine bu âyetin indiği nakledilmektedir.⁵⁵ Benzer bir rivayet İbn İshâk'tan da nakledilmektedir.⁵⁶

En'âm 6/10: İbn İshâk'tan bu âyetin sebep-i nüzülü hakkında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Resûlullâh; Velid b. Muğîre, Ümeyye b. Halef ve Ebû Cehil'e uğradı, onlar da kaş göz işareti yaparak onunla alay ettiler, bu durum onu kızdırdı, bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi.⁵⁷

⁴⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/9.

⁵⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/90.

⁵¹ Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1488/1988), 2/290.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/82.

⁵³ bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/233.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/145; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4/1260.

⁵⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. İsmâ b. Abdulmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Darû'l-İslâh, 1412/1992), 214.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4/1265; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/19.

⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4/1267; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/21.

En'âm 6/13: Kelbî, İbn Abbâs'tan rivayetle Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e gelerek "Bizler, seni bütün bunları yapmaya sevk edenin muhtaçlık olduğunu biliyoruz. Bu iddialarından dönmen için sen en zenginimiz olana kadar senin için aramızda mal toplayacağız." dediklerini bunun üzerine bu âyetin nazil olduğunu nakletmektedir.⁵⁸

En'âm 6/19: Yine Kelbî'den rivayetle Mekke ileri gelenleri şöyle dedi: "Ey Muhammed, senin söylediklerini tasdik eden hiç kimseyi görmedik. Yahudi ve Hristiyanlar, seninle ilgili kitaplarında bir bilgi olmadığını söylediler. Senin Allah'ın resûlü olduğuna şahitlik edecek birini göster." Sonrasında bu âyet nazil olmuştur.⁵⁹ Benzer bir rivayet Hasan Basrî'den de nakledilmektedir.⁶⁰

İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayette de şöyle bildirilmektedir: Nahhâm b. Zeyd, Kardam b. Ka'b ve Bahri b. Amr, Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Ey Muhammed, Allah'tan başka ilah olduğunu biliyor musun?" Allah Resulü şöyle buyurdu: "Allah'tan başka ilah yoktur, ben bunun için gönderildim ve ben buna davet ediyorum." Sonra bu âyet nazil oldu.⁶¹

En'âm 6/21: İkrime'den rivayet edildiği üzere Abduddâr oğullarından Nadr "Kıyamet günü Lât ve Uzzâ bana şefaet eder." dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.⁶²

En'âm 6/25: Kelbî'den rivayetle Ebu Sufyan, Velid b. Muğîre gibi müşriklerin önde gelenleri Kur'an'ı dinlediler ve eskilerin masallarını çok iyi bilen Nadr b. Hâris'e yönelerek "Muhammed ne diyor?" diye sordular, o da "Size benim anlattığım gibi eskilerin masallarından başka bir şey söylemiyor." dedi. Bunun üzerine âyet nazil oldu.⁶³

En'âm 6/26: Hz. Peygamber'in Kâbe'ye gidip namaz kılmak istediğinde İbnu'z-Ziba'râ'nın Hz. Peygamber'e pislilik ve kan atarak yüzünü kirletmesinin ardından Ebû Tâlib'in İbnu'z-Ziba'râ'yı aynı şekilde cezalandırması üzerine bu âyet nazil olmuştur. Sonrasında Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Amcacığım senin hakkında bir âyet indi. Sen, Kureyş'in bana eziyet etmesine engel oluyorsun ama sen bana iman etmiyorsun."⁶⁴

İbn Abbâs'tan şöyle aktarılmıştır: "Bu âyet Ebû Tâlib hakkında inmiştir. O, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinden uzak durmasına rağmen ona zarar vermemeleri için müşriklere de engel oluyordu."⁶⁵ Diğer bir rivayette bu âyetin, Hz. Peygamber'in sayıları onu bulan amcaları hakkında nazil olduğu zikredilmektedir.⁶⁶ Diğer bir rivayette ise bu âyetin, kendileri uzak durduğu gibi insanları da Hz. Peygamber'e uymaktan alıkoyan Mekkeli kâfirler hakkında nazil olduğu bildirilmektedir.⁶⁷

En'âm 6/33: Ebu Meysere'den (Nâciye b. Ka'b ve Hz. Ali'den de aktarılmaktadır) rivayetle Ebû Cehil ve arkadaşları Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed biz seni yalanlamıyoruz. Şüphesiz bize göre sen

⁵⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 214; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/332.

⁵⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 214; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 3/133.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/336.

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/163; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/28.

⁶² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1272; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/31.

⁶³ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 214-215; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 3/136.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/347-348.

⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/172; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1276-78; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 215; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil*, 3/136; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/127; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/34-35.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1277; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/127; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/36.

⁶⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 215.

doğru söylüyorsun. Fakat senin getirdiğini yalanlıyoruz.” dediler. Bunun üzerine En‘âm 6/33. âyeti nâzil oldu, daha sonra da En‘âm 6/34. âyeti ile Allah Hz. Peygamber’i teselli etti.⁶⁸

Ayrıca Ebû Sâlih “Müşrikler Resûlullâh’ı gördükleri zaman birbirlerine ‘O bir peygamberdir.’ derdi. Bunun üzerine En‘âm 6/33. âyeti nazil oldu.” demiştir.⁶⁹ Ebû Sâlih’e ait diğer bir rivayet ise şöyledir: “Cebrail Peygambere geldi ve onu hüznünlü bir şekilde buldu ve ona hüznünün sebebini sordu. Hz. Peygamber ona kâfirlerin kendisini yalanladığını söyleyince Cebrail ‘Senin dürüst olduğunu onlar biliyorlar ve seni yalanlamıyorlar sadece Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar.’ dedi. Daha sonra En‘âm 6/33. âyeti tebliğ etti.”⁷⁰

En‘âm 6/52-54: Sa‘d b. Ebî Vakkâs’dan şöyle aktarılmıştır: “Biz, Hz. Peygamber ile beraber altı kişi idik. Müşrikler Hz. Peygamber’e ‘Bunları yanından kov ki bize karşı bir cesaretleri olmasın.’ dedi. O sırada da ben, İbn Mes‘ud, Huzey kabilesinden bir kişi, Bilâl ve şu anda isimlerini hatırlayamadığım iki kişi vardı. Hz. Peygamber düşündü. Bunun üzerine Allah En‘âm 6/52. âyetini indirdi.”⁷¹

İkrime’den gelen diğer bir rivayet ise şöyledir: “Kureyş’in ileri gelenleri Ebû Tâlib’e ‘Keşke yeğenin bu köleleri kovsa belki ona itaat ederiz...’ dediler. Ebû Tâlib bunu Hz. Peygamber’e söyledi. Hz. Ömer bunun üzerine ‘Sen onu yaparsan onların sözünde durup durmadığını anlarız’ dedi. Daha sonra En‘âm 6/51-53 âyetleri indi. Bu âyetler nazil olunca Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in etrafındaki bu fakir Müslümanlardan özür diledi. Daha sonra da En‘âm 6/54. âyeti nazil oldu.”⁷² Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber’e bir kavim gelip “Biz büyük günah işledik” demeleri üzerine Hz. Peygamber’in onlara cevap vermemesi ve oradan ayrılmaları üzerine En‘âm 6/54. âyetinin nazil olduğu aktarılmaktadır.⁷³

En‘âm 6/57: Kelbî bu âyetin Nadr b. Hâris ve Kureyş’in ileri gelenlerinin alay ederek “Ya Muhammed! Bize vaat ettiğin azabı getir!” demeleri üzerine nazil olduğunu bildirmektedir.⁷⁴

En‘âm 6/65-67: Zeyd b. Eslem’den rivayet edilmektedir ki: “En‘âm 6/65. âyetinin ilk kısmı indiğinde Hz. Peygamber ashâbına ‘Benden sonra, kılıçlarla birbirinizin boynunu vurarak kâfirlerden olmayın’ dedi. Onlar da ‘Şehadet ederiz ki Allah’tan başka ilah yoktur ve sen de onun Resûlüsün.’ dedi. O ‘Evet!’ dedi ve bazı kimseler de ‘Bu asla olmayacak.’ dediler. Daha sonra Yüce Allah En‘âm 6/65. âyetinin son kısmını ve En‘âm 6/66-67 âyetlerini indirdi.”⁷⁵

En‘âm 6/68-69: Müşrikler Hz. Peygamber’in yanına gelerek onu dinliyor sonra da onunla alay ediyorlardı. Bunun üzerine En‘âm 6/68. âyeti nazil olmuştur.⁷⁶ Ayrıca bu âyet indirilince

⁶⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/181; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-Azîm*, 4/1282; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 216; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, 8/364; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/40.

⁶⁹ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/41.

⁷⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/180; Beğavî, *Me‘âlimu’t-tenzîl*, 3/139-140; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/41.

⁷¹ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Fadâilî’s-Sahâbe”, 2413. Benzer rivayet için bk. Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, nşr. M. Fuad Abdülbaki (Kahire: Dâru’l-İhyâi’l-Kutub, 1373/1953), “Zühhd”, 4128; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/199; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-Azîm*, 4/1297-98; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 2147-218; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, 8/387-388; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/54, 57.

⁷² Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 218; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/54-58.

⁷³ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/200-201; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-Azîm*, 4/1300; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/60.

⁷⁴ Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 219.

⁷⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/222; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-Azîm*, 4/1312; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/84-85.

⁷⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/227; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/89-90.

Müslümanlar şöyle demiştir: “Bizler Kâbe’nin yanında nasıl oturup, onu tavaf edeceğiz? Zira inkarcılar sürekli orada bulunup Allah’ın âyetleriyle alay ediyor. Biz onları engelleyemeyeceğimizden oranın onlara kalmasından korkuyoruz.” Bunun üzerine ikinci âyet⁷⁷ inmiştir.⁷⁸

En’âm 6/71: Suddî’nin rivayet ettiğine göre müşrikler müminlere “Bizim yolumuzu takip edin, Muhammed’in dinini terk edin!” demesi üzerine Yüce Allah bu âyeti buyurmuştur.⁷⁹

En’âm 6/82: Ebû Sümâme şöyle rivayette bulunmuştur: “Bir adam Müslümanlara saldırıp bir kişiyi öldürdü, sonra diğerlerine saldırıp onları da öldürdü, akabinde ‘Bundan sonra İslam bana fayda verir mi?’ diye sordu. ‘Bilmiyoruz.’ dediler, durumunu Hz. Peygamber’e anlattılar, o da ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine atına bindi ve kendi arkadaşlarına saldırdı, sonra bir kişiyi, daha sonra diğerini öldürdü. Bu âyet onun hakkında nazil oldu.”⁸⁰

En’âm 6/90-91: Bu âyette zikredilen “Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir” ifadesini kimin söylediği hakkında sahâbe ve tabîundan farklı görüşler mevcuttur. Zira bu kişinin Mâlik b. es-Sayf, Finhâs b. Âzûrâ ya da Yahudilerden veya müşriklerden biri olduğu rivayetlerde beyan edilmektedir.⁸¹ Aynı şekilde âyetin sebab-i nüzûlü hakkında da genel çerçevede birbirine benzer ancak aralarında nüans barındıran olaylar zikredilmektedir. Örneğin bir rivayette Yahudiler “Ya Muhammed! Allah sana bir kitap mı indirdi?” diye sorduğu Hz. Peygamber’in de “evet” dediği, buna karşılık Yahudilerin “Vallahi, Allah gökten bir kitap indirmedir” demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu belirtilmektedir.⁸² Saîd b. Cübeyr’den ise şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Mâlik b. es-Sayf, Hz. Peygamber’le münakaşa etmek üzere gelince, Hz. Peygamber ona ‘Tevrat’ı Musa’ya gönderen hakkı için soruyorum, Tevrat’ta ‘Allah din âliminin şişman olanına buğzeder.’ sözünü bilmiyor musun?’ dedi. Mâlik b. es-Sayf de şişman biriydi. Bunun üzerine sinirlenerek ‘Allah’a yemin olsun ki Allah hiç kimseye bir şey indirmedir.’ dedi. Beraberindekiler ise ‘Yazıklar olsun! Musa’ya da mı indirmedir?!’ dediler. Onun aynı sözü tekrarlaması üzerine bu âyet nazil oldu.”⁸³ Diğer bir rivayet de Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî’den aktarılmaktadır: “Yüce Allah, Hz. Peygamber’e, Ehl-i Kitap’a kendi durumu ve bunu kitaplarında nasıl bulduklarını sormasını emretti, onların kıskançlıkları kendilerini sardı, bu nedenle onlar Allah’ın Kitab’ı ve Peygamberi’ni inkâr etti, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”⁸⁴

En’âm 6/93: Âyette geçen “Bana da vahiy geldi ve ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim” ifadelerinin sahibi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bu kişinin, peygamber olduğunu ve kendisine de vahiy geldiğini iddia eden Benî Abduddâr’dan Nadr, Abdullâh b. Sâd b.

⁷⁷ el-En’âm 6/69.

⁷⁸ Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 3/159.

⁷⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/232; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1320.

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1333-34; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/120.

⁸¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/262; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1342-43; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 220; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/126,128.

⁸² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/262-264; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1342-43; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/125-126.

⁸³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/262-263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1342; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 219-220; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/455; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/127.

⁸⁴ Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/127.

Ebû Serh, Müseylime, el-Esvedu'l-Ansî ve Müseylime'nin karısı Secah olduğu bildirilmektedir.⁸⁵ Yine âyetin “*Bana da vahiy geldi*” kısmının Museylime hakkında, “*Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim*” kısmının Abdullah b. Sâd b. Ebû Serh hakkında nazil olduğu nakledilmektedir.⁸⁶

En'âm 6/94: İkrime, bu âyetin “*Lat ve Uzza bana şefaata edecek*” diyen Nadr b. Hâris hakkında indiğini bildirmiştir.⁸⁷

En'âm 6/100: Kelbî, bu âyetin, Allah ve İblis'i kardeş kılarak birinin hayvan ve insanları diğerinin ise yılan ve akrebi yarattığını iddia eden zındıklar hakkında nazil olduğunu bildirmektedir.⁸⁸

En'âm 6/108: Suddî'den şöyle nakledilmektedir: “*Kureyş kâfirleri ölüm döşeginde olan Ebû Talîb'e gelerek 'Ya Muhammed ve arkadaşlarının bizim ilahlarımıza sövmekten, onları küçük düşürücü sözler söylemekten alıkoyarsın ya da biz onun ilahına söver ve onunla alay ederiz' demeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur.*”⁸⁹ Benzer rivayet İbn Abbâs'tan da nakledilmektedir.⁹⁰ Katâde'den ise Müslümanların kâfirlerin putlarına sövdükleri, kâfirlerin de haddi aşarak Allah'a sövdükleri bunun üzerine Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirdiği aktarılmaktadır.⁹¹

En'âm 6/109-111: Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Kelbî ve diğerlerinin naklettiklerine göre Kureyşliler “*Ey Muhammed! Bize Hz. Musa'nın, asasıyla taş vuruşunu on iki pınar fışkırttığını, Hz. İsa'nın ölülerini dirilttiğini, Semud'un da bir dişi devesinin olduğunu söylüyorsun. O zaman seni tasdik etmemiz için bu mucizelerden bize de göster.*” dedi. Hz. Peygamber “*Nasıl bir mucize göstermemi istersiniz?*” diye sorunca, “*Safa'yı altına çevir. Vallahî eğer yapacak olursan hepimiz sana tabi oluruz*” dediler. Resûlullâh kalkıp dua etmeye başlayınca Cibrîl gelip “*Eğer istersen Safa hemen altın olur. Allah, bir mucize gönderdiği halde eğer tasdik etmeyecek olurlarsa, mutlaka azaba düşer olurlar. İstersen bırak onları da tövbe edip iman edenler tövbe etmiş olsunlar.*” dedi. Bunun üzerine Resûlullâh şöyle buyurdu: “*O halde tövbe edenler, tövbe etsin.*” dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.⁹² İbn Abbâs da bu âyetin Kureyşliler hakkında nazil olduğunu aktarmaktadır.⁹³

En'âm 6/118-121: Bazı rivayetlerde Yahudi bazılarının da ise müşrik olarak beyan edilen bir grup insan Hz. Peygamber'e gelip: “*Ya Resûlullâh! Biz kendi elimizle öldürdüklerimizi yiyoruz ancak Allah'ın öldürdüğünü (kesme dışında herhangi bir yolla ölenleri) yemiyoruz!?*” dediler. Bunun üzerine, bu âyetler nazil oldu.⁹⁴

⁸⁵ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 220; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/457-458; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/131-132.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/268-269; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/130-131. Benzer rivayetler için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1346-47; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 220; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/459.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/273-274; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/464; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/140.

⁸⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 221.

⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/304-305; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 222.

⁹⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 221; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/491.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1366; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 221; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/164. Benzer rivayetler için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/168-170.

⁹² Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 222-223; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/494. Benzer bir rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/307; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/164; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/170.

⁹³ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/170.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/362; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1378-81; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/8,11; İbn Kesîr *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/171; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 6/176-177.

Bir diğer rivayet ise şöyledir: “En’âm 6/121. âyetinin ‘Üzerine Allah’ın adı anılmayanlardan yemeyin’ ilk kısmı nazil olunca İranlılar Kureyşlilere haber gönderdi: ‘Muhammed ile tartışın ve ona deyin ki: ‘Senin elinle, bıçakla kestiğin helâl oluyor da, Allah’ın altından bir bıçak ile kestiği mi haram?!’ Bunun üzerine bu âyetin ‘Doğrusu, şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına telkinde bulunurlar’ kısmı nazil oldu.”⁹⁵ Ayrıca bu olayın sonunda “*Onlardan bazısı diğerini aldatmak için câzib sözler fısıldar.*”⁹⁶ âyetinin de nazil olduğu aktarılmaktadır.⁹⁷

En’âm 6/122: Bu âyetin, Hamza b. Abdulmuttalib ile Ebû Cehil; Hz. Peygamber ile Ebû Cehil; Ammâr b. Yâsir ya da Hz. Ömer ile Ebû Cehil hakkında nazil olduğu yönünde farklı rivayetler vardır.⁹⁸

En’âm 6/124: Velîd b. Mugîre “Eğer peygamberlik gerçek bir şey olsaydı ben ona senden daha layıktım. Çünkü hem yaşça senden daha büyüğüm hem de malım seninkinden çoktur.” dedi. Ebû Cehil ise “Ona geldiği şekilde bize de vahiy gelmedikçe asla ona razı olmayacak ve ona ebediyen uymayacağız.” dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.⁹⁹

En’âm 6/143: Bu âyet Mâlik b. Avf ve arkadaşlarının “*Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman herkes ona ortaktır...*”¹⁰⁰ âyetinde işaret edilen sözleri söylemeleri üzerine indirilmiştir. Zira Yüce Allah, bu âyet ile “Allah’ın kendileri için helal kıldığı şeyleri haram kılanlar” gibi olamamaları için Hz. Peygamber ve müminlere helal kılınan şeyleri açıklamaktadır.¹⁰¹

En’âm 6/164: Kâfirler -diğer bir rivayette Velîd b. Mugîre-, Hz. Peygamber’e “Dinimize geri dön, putlarımıza kulluk et. Benimsediğin yolu da bırak. Biz senin dünyada da ahirette de her türlü sorumluluğunu üstlenmeyi öneriyoruz.” dedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.¹⁰²

En’âm sûresi hakkında kaynaklarda geçen sebep-i nüzûl rivayetlerin, neredeyse tamamı Mekki bir bağlama sahiptir. Nitekim zikredilen rivayetlerin büyük bir çoğunluğu Ebû Cehil gibi Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber ve onun getirdiği dine karşı gösterdikleri tepkiler ve itirazlar ile ilgilidir. 90-91. ve 118-121. âyetlerinde olduğu gibi bir âyet hakkında birden fazla sebep-i nüzul rivayetinin zikredildiği de görülmektedir. Bununla birlikte rivayetlerden birçoğunun Kelbî, İkrime, Suddî gibi tâbiîn alimlerinden aktarılan maktû haberlerden oluşması da dikkat çeken bir diğer husustur.

1.3. Sûre Hakkındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

En’âm sûresinin nüzulü hakkındaki tüm rivayetlerin bir araya getirilmesinin sûrenin nüzulü hakkında yeterli bilgi vermediği aşikârdır. İlgili rivayetlerin bazısında akışa uygun olarak müfessirlerin yaptığı birtakım eleştirilere yer verilmiştir. Bu başlık altında ise genel çerçevede

⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/361-362. Ayrıca bk. Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 223-224; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/171; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/175-176.

⁹⁶ el-En’âm 6/112.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/171.

⁹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/331-331; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/1381; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 224; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/18; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/172; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr*, 6/192-193.,

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/20-21.

¹⁰⁰ el-En’âm 6/139.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/76.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/143-146.

müfessirler tarafından ortaya konulan çözümler aktararak bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda sûrenin tek seferde nazil olmadığı kanaatine sahip olan müfessirlerin görüşleri ilk olarak ele alınacaktır. İlgili hadislerin isnadının sahih kabul edilmemesi ayrıca sûrenin birkaç âyetinin Medine’de nazil olduğunu bildiren rivayetlerin mevcut olması durumu bu görüşün çıkış noktalarındandır. Zira aynı yaklaşımı benimseyen Âlûsî (öl. 1270/1854) de Râzî’nin (öl. 606/1210) “sûrenin tek seferde nüzülü hakkında ittifak olduğu” yönündeki ifadesini aktararak bu düşüncenin zayıf ve anlaşılmaz olduğunu beyan etmektedir. Zira ona göre sûrenin hem tek seferde inzâlî hem de farklı nüzul sebeplerinin olması mümkün bir durum değildir.¹⁰³ Âlûsî “tek seferde inzâl” ile kastedilenin, En’âm sûresinin inzali sırasında araya başka âyetlerin nüzulünün girmemesi ya da sûrenin bir kez tek seferde ve bir kez peyderpey olmak üzere iki kez nazil olduğu da değildir. Rivayetlerden bu şekilde çıkarımların yapılmasını uygun bulmayan müellif, sûrenin tedricen indirildiği yönündeki kanaatini beyan etmektedir.¹⁰⁴

Mevdûdî (öl. 1979), -doğrudan En’âm sûresi ile ilişkili olarak açıklamada bulunmasa da- bir sûre ya da âyet hakkında sebep-i nüzûl rivayetlerinin farklılaşmasını “nüzul tekrarı” olarak nitelendirmekte ve farklı sebep-i nüzûl rivayetlerinin var olmasını âyetlerin mükerreren nâzil olmasına bağlamaktadır. Zira ona göre bir mevzu hakkında önceden nazil olmuş bir sûre ya da âyet mevcutsa, benzer bir durum olduğunda Yüce Allah bu sûre ya da âyete işaret ediyor ve Resûlullâh da onu zikrediyordu. Bu duruma şahit olanlar, “Filan mesele hakkında bu âyet nazil olmuştur.” diyerek farklı rivayetlerde bulunuyorlardı. Neticede ilgili sûre ya da âyet bir defadan fazla nazil oluyordu.¹⁰⁵ Bu açıklamayı En’âm sûresi özelinde düşününce şöyle bir çıkarımda bulunulabilir: Sûre topluca nazil olduktan sonra benzer bir olay üzerine bu âyetlere işaret edilmekte bu ise âyetin ikinci kez tekrar indirildiği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Bir âyetin mükerrer inzalini usulcüler; hatırlatma, nasihat etme, âyetin manasındaki yüceliği beyan, nüzülü gerektirecek bir soru ve durumun ortaya çıkması gibi nedenlere bağlı olarak mümkün görmüşlerdir.¹⁰⁶ Bununla birlikte böyle bir durumun vahyin mahiyeti ve mutlaklığı bakımından mümkün olmadığını iddia edenler de mevcuttur.¹⁰⁷ Bu noktada bir diğer konu da “hükümün taahhürü”dür ki nüzulün, hükümden önce vukuu bulması anlamına gelmektedir. Usul kaynaklarında, Mekke’de nazil olan ve zekâtın emredildiği En’âm 6/141. âyetinin hükmünün Medine’de yürürlüğe girmesi bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁰⁸

Diğer yandan En’âm sûresinin tek seferde indirildiği yönünde görüş beyan eden müfessirler ise rivayetler arasında çelişkili bir durum olmadığını farklı yollarla ortaya koymaya çalışmıştır. İbn Âşûr (öl. 1973) bu bağlamda sûrenin tek seferde indirilmesinin hikmetini, müşriklerin “*Kur’ân toptan bir kerede indirilse olmaz mıydı?*”¹⁰⁹ şeklindeki sözlerine bir cevap olarak açıklamaktadır. “Zira En’âm sûresi, İncil ve Zebûr gibi bildikleri kitaplardan birinin boyutuna eşittir, böylece Allah’ın,

¹⁰³ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî* (Beirut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, t.y.), 7/76.

¹⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 7/76.

¹⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 7/303.

¹⁰⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/29-30; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/113-114.

¹⁰⁷ bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 1/114.

¹⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32-33; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/116-118.

¹⁰⁹ el-Furkân 25/32.

vahyi toptan bir kerede indirmeye muktedir olduğunu görmüşlerdir.”¹¹⁰ Müfessir, hicretten önceye işaret eden sebab-i nüzûlleri, sûrenin nüzulünden kısa bir süre önce ortaya çıkan sebepler olarak ifade etmektedir. Hicretten sonra nazil olan âyetleri de sûre ile ilişkili olduğu için buraya eklenen Medenî âyetler olarak açıklamakta ayrıca hükmün taahhürünün de imkânı üzerinde durmaktadır.¹¹¹

Reşîd Rızâ ve Derveze gibi müfessirler de rivayetler arasında çelişkiyi sebab-i nüzûl rivayetlerin sıhhat ve bunların içeriği açısından tetkik ederek bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Rivayetlerin, Kelbî gibi hakkındaki muhtelif tenkitler nedeniyle ihtiyatla yaklaşılacak râvilerden aktarılması, muteber kaynaklarda yer almaması ve bizzat rivayetin kendi içerisinde mevcut çelişkiler bu müfessirlerin eleştirdikleri hususlar arasındadır. Örneğin -yukarıda da geçtiği gibi- En’âm 6/7-8. âyetinin sebab-i nüzûl rivayeti muteber kaynaklarda yer almaması bakımından eleştirilmektedir.¹¹² Ayrıca bu âyette zikredilen, müşriklerin Hz. Peygamber ile birlikte bir melek indirilmesi isteğinin, önceden nâzil olan Hûd 11/12, İsrâ 17/94-95 ve Furkân 25/8. âyetlerinde geçtiği, burada da müşriklerin bu tavrının tekrar gündeme getirildiği ifade edilmektedir.¹¹³ Diğer bir açıklamada da En’âm 6/118-121. âyetlerinin “Yahudiler hakkında indiği” yönündeki görüşün doğru bir tespit olmadığı çünkü rivayette yer alan ifadelerin “Yahudilerin ölü eti yemediği” gerçeğiyle çeliştiği dile getirilmektedir.¹¹⁴

Diğer bir eleştiri âyetin içerisinde bulunduğu bağlamın dışına çıkarılarak sebab-i nüzûle hasredilmesi ile âyetin öncesi ve sonrası ile bağlantısının yok sayılması şeklindedir. Bu bağlamda Derveze, sûrenin bölümleri arasındaki devam eden bütünlük ve uyuma dikkat çekerek, bu uyumun sûrenin bir defada nazil olduğunu göstermese dahi bölümlerinin art arda nazil olduğuna işaret ettiğini dile getirmektedir.¹¹⁵ Örneğin En’âm 6/25. âyette yer alan *minhum* ifadesi âyetin, öncesiyle irtibatlı olduğuna ve âyetlerin birbiriyle bağlantılı olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda âyetin tek, bağımsız bir bölüm olarak nazil olması çok mümkün olmamasına rağmen hakkındaki sebab-i nüzûl böyle bir yaklaşıma imkân vermektedir. Ancak bu yaklaşım, rivayette zikredilen olayın gerçek olmasına da engel teşkil etmez.¹¹⁶ Tam da bu noktada farklı bir eleştiri gündeme gelmektedir ki bu, ilgili rivayetlerin, “sebab-i nüzûl olma bakımından nass olmayacağı” yönündedir. Zira ilgili rivayetler, sahâbe ya da tâbiûn tarafından yapılan birer tefsirî açıklama olarak değerlendirilmektedir. Zira 93. âyetle ilgili olarak İbn Cüreyc’in “Bu âyet Müseylime ve onun çağırıldığı şeyin benzerine çağırınlar hakkında nazil oldu.” şeklindeki açıklamasında özellikle “... onun çağırıldığı şeyin benzerine çağırınlar” ifadesi, tefsirî bağlamda yorum yapıldığının bir göstergesi olmaktadır. Bu sebeptendir ki bu rivayetlerin Kur’ân’ın inişi ve tebliğ süresi içerisinde birtakım yönleri daha iyi anlamaya yardımcı olan açıklayıcı birer ifade

¹¹⁰ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, (Tunus: Dâru’t-Tûnisîyye, 1984), 6/6.

¹¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 6/7.

¹¹² Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, 7/255. Benzer eleştiriler için bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, 7/278; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 4/108, 122, 137.

¹¹³ Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-menâr*, 7/255.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/171.

¹¹⁵ Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 4/64.

¹¹⁶ Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 4/79. Benzer açıklama için bk. Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 4/75, 80, 108-110, 114-115, 126, 131-132.

olmaktan daha öte bir anlam taşımamaktadır.¹¹⁷ Nitekim nüzul ortamında birçok olay meydana gelmiştir. Manaları bu olaylarla ilişkili veya benzer olan âyetler bu olaylardan önce veya sonra nazil olmuş olabilir. İbn Âşûr'un da ifade ettiği gibi "Bazı erken dönem müfessirleri 'Bu olaylar, bu âyetlerde niyet edilen şeye karşılık gelmektedir.' şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bu olaylar doğrudan sebep-i nüzûl değil sadece âyetin içerdiği manayı ifade eden durumlardır."¹¹⁸ Dolayısıyla bu yöndeki rivayetlere "tefsir için yapılan esbâb-ı nüzûl yorumları" denilebilir ve bunlara "sebeup ifade etmede nass olmayan rivayetler" denir. Bu türden rivayetler de özellikle re'y ve içtihadın mümkün olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹

Esbâb-ı nüzul hakkındaki bu sınıflandırma, En'âm sûresinde yer alan sebep-i nüzûl rivayetleriyle karşılaştığımız ihtilaflara açıklık getirmektedir.¹²⁰ Zira bu sûrede de bazı âyetler, müşriklerin sözlerine ve yaygın hal ve davranışlarına işaret etmektedir. Bunlar, Hz. Peygamber'in hayatında müşriklerle yaşadığı ve belki de birkaç kez karşılaştığı canlı birer örnek olay ve durum olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ancak bunlar, ilgili âyetlerin bu sözün veya olayın hemen akabinde aynı zaman diliminde, doğrudan iniş sebebi olarak algılanmamalıdır. Çünkü ilgili âyetler, içerisinde buldukları bağlam ile hem yapısal hem de anlamsal bir uyum içerisindedir. Son tahlilde bu âyetlerin içinde buldukları bağlamdan bağımsız, tek başına nazil olduğunu ifade etmek güç görünmektedir. Ayrıca yukarıda zikredilen birçok örnekte görüldüğü gibi tek bir âyet için dahi farklı sebep-i nüzûllerden bahsedilmektedir. Bu durum zikredilen ilgili sebep-i nüzûllerin, sûrede yer alan âyetlerin anlamına yönelik Hz. Peygamber'in hayatından sunulan birer açıklama olma ihtimalini güçlendirmektedir.

2. En'âm Sûresinin Metinsel Yapısı

En'âm sûresinin nüzulünden önce Hz. Peygamber'in içerisinde yaşadığı müşrik toplumun vahye ve Hz. Peygamber'e yönelik birçok itirazı, tepkisi mevcuttu. Aynı zamanda toplumu bu türden tepkilere sevk eden, onların "câhiliye" olarak nitelendirilmesine sebep olan zihinsel kabulleri ve davranış kalıpları vardı. Sûrede sıklıkla bunlara atıf yapıldığı görülmektedir. İbn Abbâs'ın "Arapların cahilliklerini öğrenmek isteyen En'âm sûresi'nde 130. âyetten sonrasını okusun."¹²¹ şeklindeki açıklaması da bu durumun güzel bir ifadesidir. Sûredeki âyetler hakkında her ne kadar farklı sebep-i nüzûl rivayetleri mevcutsa da onların tamamı, bu makro davranış kümesi içerisinde değerlendirilebilir. Özellikle ilgili sebep-i nüzûllerin zaman ve mekân olarak yakınlığı da böyle bir çıkarımı doğrulamaktadır.

Sûrenin neredeyse tamamında o zamana kadar müşriklerin Hz. Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği dinin her bir esasına karşı yaptıkları itiraza bir cevap vermek ve yine onların çok çeşitli câhiliye adetlerinin, davranışlarının yanlışlığını ortaya koymak için argümanlar geliştirilmektedir. Kurtubî'nin de belirttiği gibi bu sûre; müşrikler, ehl-i bid'at ve ahireti inkâr edenlerin karşı duruşlarını göstermektedir. Bu durum, sûrenin bir defada indirilmiş olmasını gerektirmektedir. Her ne kadar çok farklı şekillerde

¹¹⁷ bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 7/234-235, 306-307, 357-358.

¹¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1/47.

¹¹⁹ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2012), 93.

¹²⁰ Bu konuda detaylı bir ilişkilendirme için bk. Atraş, "Nuzûlu sûreti'l-En'âm", 100-108.

¹²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Kitabu'l-menâkib", 12 (No. 3524); Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/37; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/181.

müşriklerin itirazlarına sûrede deliller sunulsa da esasında onların bu karşı duruşlarına sûrenin kendisi topyekûn bir delildir.¹²² Bu bağlamda sûre her ne kadar farklı olay, olgu ve kişilere işaret ediyor ve bu amaçla sürekli konu değiştiriyor olsa da ana zeminde tek bir konu ve yöntem ile başlayıp bitmektedir. İslam inanç ve düşüncesi karşısında diğer inanç ve düşüncelerin batıl olduğu fikrini ortaya koyan bu yöntemi “argümantasyon tekniği” olarak ifade edebiliriz.

Sâbûnî'nin (öl. 2021) Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini hiçbir şüphe olmaksızın savunma şeklinde açıkladığı *takrîr metodu* ile Allah Teâlâ tarafından sorulan sorulara yine O'nun cevap vermesiyle, soru-cevap şeklinde delil getirme, bir düşünceyi aktarma şeklinde açıkladığı *telkîn metodu*¹²³ argümantasyon tekniği kapsamında değerlendirilebilir.¹²⁴ Bu tekniği aşağıdaki sıralama ile formüle edebiliriz:

Cahiliye adetleri, inançları;
Müşriklerin itirazı ve karşı
duruşlarını ifade eden sözleri

Bunların
geçersizliği
(Çürütme)

Kur'an'ın sunduğu
alternatif

Bunların geçerliliği
(Kanıtama)

Bu durumda En'âm sûresinin indiriliş sürecini oluşturan metin dışı yani tarihsel bağlam Hz. Peygamber'in açık bir şekilde tebliğ başladığı ve inkârcıların önde gelenlerinin tepkilerini net bir şekilde hem sözlü hem de fiilî olarak ortaya koyduğu süreç ile başlamaktadır. Böylece birçok âyetin sebebi olarak beyan edilen farklı kişi ve onlar etrafında gelişen durumlar bu bağlamın bir parçası olmaktadır.

Sûrede beyan edilen inkârcıların bu davranış ve tutumlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Putları Allah'a denk tutmaları, onlara tanrılık yakıştırmaları,¹²⁵ âyetlerden yüz çevirmeleri, onlarla alay etmeleri,¹²⁶ Allah katından bir kitap ve ona eşlik eden bir melek gönderilmesini istemeleri,¹²⁷ Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik edecek birini göstermesini istemeleri,¹²⁸ Kur'an'ı dinlemeleri ancak onu anlamaktan uzak durmaları,¹²⁹ başkalarını da ondan uzaklaştırmaları,¹³⁰ “Hayat sadece bu dünyada yaşadıklarımızdır; öldükten sonra diriltilmeyeceğiz.” demeleri,¹³¹ söyledikleri ile Hz. Peygamber'i üzmeleri,¹³² mucize istemeleri, mucize gelirse iman edeceklerine dair yemin etmeleri,¹³³ fakir müminleri küçümsemeleri ve etraflarında istememeleri, bu yönde Hz. Peygamber'den talepte bulunmaları,¹³⁴ azap hakkında gelsin de görelim şeklinde alay içeren sözler sarfetmeleri,¹³⁵ âyetler hakkında ileri geri konuşmaları,¹³⁶ hak dini alay ve eğlence konusu

¹²² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 8/312.

¹²³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (İstanbul: Dersaadet, ty.), 1/276-278.

¹²⁴ Bu teknik hakkında bk. Hussein Abdul-Raof, *Text Linguistics of Qur'anic Discourse an Analysis* (London: Routledge, 2019), 58-59.

¹²⁵ bk. el-En'âm 6/1, 40.

¹²⁶ bk. el-En'âm 6/4, 5.

¹²⁷ bk. el-En'âm 6/7, 8.

¹²⁸ bk. el-En'âm 6/19.

¹²⁹ bk. el-En'âm 6/25.

¹³⁰ bk. el-En'âm 6/26.

¹³¹ bk. el-En'âm 6/29.

¹³² bk. el-En'âm 6/33.

¹³³ bk. el-En'âm 6/37, 109.

¹³⁴ bk. el-En'âm 6/52-53.

¹³⁵ bk. el-En'âm 6/57.

¹³⁶ bk. el-En'âm 6/68.

yapmaları,¹³⁷ “Bizim yolumuzu takip edin, Muhammed’in dinini terk edin!”¹³⁸ “Allah hiç kimseye vahiy indirmedir.” demeleri,¹³⁹ uydurduklarını Allah’a isnat etmeleri ve “Bana da vahiy indiriliyor; benzer sözleri ben de söylerim.” demeleri,¹⁴⁰ putları Allah ile kendi aralarında şefaathçi kılmaları,¹⁴¹ cinleri Allah’a ortak koşmaları, O’na kızlar ve oğullar isnat etmeleri,¹⁴² Hz. Peygamber’e “Sen vahyi (birilerinden) öğrenmişsin.” demeleri,¹⁴³ “İlahlarımızı küçük düşürücü kötü sözler söylemeye devam ederseniz biz de sizin ilahınıza kötü sözler söyleyeceğiz.” demeleri,¹⁴⁴ Ehl-i kitabın aralarında hakem olmasını istemeleri,¹⁴⁵ putların ve cinlerin adını anarak hayvan kesmeleri, “Biz kendi öldürdüklerimizi yiyoruz da Allah’ın öldürdüğünü yemiyoruz?!” demeleri,¹⁴⁶ “Allah elçilerine gelenin bir benzeri bize de gelmedikçe inanmayız.” demeleri,¹⁴⁷ ekin ve hayvanlarından bir pay Allah’a, bir pay da putlarına adayarak, Allah’a adadıklarını misafirlere, muhtaçlara vermeleri, putlara adadıklarını da yine onların bakım ve hizmetinde kullanmaları,¹⁴⁸ çocuklarını öldürme, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleri, “Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir, dilediklerimizden başkası onları yiyemez. Şu hayvanlara da binilemez ve yük yüklenemez.” demeleri, bazı hayvanları keserken de Allah’ın adını anmamaları, bazı hayvanların etlerini kadınlara haram kılmaları, bu şekilde kendi kafalarına göre hüküm belirlemeleri,¹⁴⁹ Hz. Peygamber’i yalanlamaları ve “Allah dileseydi ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” demeleri,¹⁵⁰ çok çeşitli inanç gruplarına ayrılmaları,¹⁵¹ bir insanı babasının, oğlunun veya antlaşması olan kimsenin işlediği suçtan sorumlu tutulmaları.¹⁵²

Sûrede bu ifade ve davranışlarıyla inkarcılar eleştirilmekte ve onların bu tutum ve davranışlarının geçersizliği ispat edilmektedir. Ayrıca İslam dini ile bu davranışların yerine sunulan alternatifler ve onların gerçekliği gözler önüne serilmektedir. Sûrede başvuru anlatım tarzlarından birisi olarak müşriklere karşı polemik üslubu da kullanılmaktadır. Bu bağlamda önce onların sözleri “dediler/kâlû” ifadesiyle nakledilmekte, ardından Hz. Peygamber’e hitaben onlara “de ki/kul” ifadesiyle cevaplar verilmesi istenmektedir. Bu anlatım biçimi, sûrede metinsel bütünlüğü gösteren bir diğer veri olarak karşımıza çıkmaktadır. En’âm sûresi 12, 14, 19, 40, 46, 47, 50, 63, 71, 114, 144, 148. âyette görebildiğimiz bu üslupta da yine inkarcıları düşünmeye sevk ederek, içinde buldukları tavır ve davranışların geçersizliğini beyan söz konusudur. Bunun gibi Mekke müşriklerinin kendi tarihî geçmişlerinden de gayet iyi bildikleri Hz. İbrahim’in örneğinde

¹³⁷ bk. el-En’âm 6/70.

¹³⁸ bk. el-En’âm 6/71.

¹³⁹ bk. el-En’âm 6/91.

¹⁴⁰ bk. el-En’âm 6/93.

¹⁴¹ bk. el-En’âm 6/94.

¹⁴² bk. el-En’âm 6/100.

¹⁴³ bk. el-En’âm 6/105.

¹⁴⁴ bk. el-En’âm 6/108.

¹⁴⁵ bk. el-En’âm 6/114.

¹⁴⁶ bk. el-En’âm 6/118-121.

¹⁴⁷ bk. el-En’âm 6/124.

¹⁴⁸ bk. el-En’âm 6/136.

¹⁴⁹ bk. el-En’âm 6/137-140, 143-144.

¹⁵⁰ bk. el-En’âm 6/147-148.

¹⁵¹ bk. el-En’âm 6/159.

¹⁵² bk. el-En’âm 6/164.

sunulan Allah'ın varlığı ve birliğine yönelik akıl yürütme¹⁵³ ve sûrenin sonunda yine Hz. İbrahim'in bizzat kendisinin yöneldiği tevhid dinine vurgu¹⁵⁴ gibi hususlar da ilk bakışta sûredeki metinsel bütünlüğün ipuçları olarak dikkat çekmektedir.

Şüphesiz bir metin olarak bu sûrede yer alan tüm bu unsurlar sûrenin tek seferde nüzulünü kanıtlamaz. Metinsel bütünlüğe ek olarak tarihî arka plan ve sûrenin nüzülü hakkındaki rivayetler bir arada değerlendirildiğinde En'âm sûresinin tek seferde nâzil olmasının diğer tüm ihtimallerden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

Son olarak En'âm sûresi 119. âyetinde “Allah size zorunlu haller dışında yenilmesi haram olan şeyleri açıklamıştır...” buyrulmaktadır. Âyette açıklandığı zikredilen yenilmesi haram olan şeyler yine bu sûrenin 145. âyetinde “murdar olmuş hayvanın eti, akıtılmış kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanın eti” şeklinde sıralanmaktadır. Mâide sûresinin 3. âyetinde ise bunlara ek olarak “boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak öldürülmüş hayvanların etleri ve putlar adına kurban edilen hayvanların etleri” haram kılınan yiyecekler arasında belirtilmektedir. 145. âyetin tertipte, Mâide sûresinin de nüzulde, En'âm sûresi 119. âyetten sonra gelmesi hem sûrelerin indiriliş sırası hem de mushaf tertibi bakımından problemlidir. Bununla birlikte En'âm sûresinin tamamının tek seferde inmiş olduğu kabul edildiğinde, 119. âyetin metin bağlamında, sonra gelen 145. âyete işaret etmesi çok fazla sorun teşkil etmemektedir.¹⁵⁵

Sonuç

En'âm sûresinin nüzulünün mahiyeti ile ilgili rivayetlerin ayrıca sûrenin metinsel yapısının analiz edildiği bu araştırmada, özellikle sûrenin tek seferde toplu olarak mı yoksa farklı zamanlarda peyderpey mi indirildiğine dair önemli bulgular sunulmaktadır.

Sûrenin nüzülü ile ilgili bazı rivayetlerde, sûrenin tek seferde toplu olarak indirildiği bazısında da muhtelif âyetlerinin farklı zamanlarda indirilmesi ile peyderpey nazil olduğu beyan edilmektedir. Ayrıca sûredeki yirmiden fazla âyetin nüzülü hakkında da çeşitli sebeb-i nüzul rivayetler aktarılmaktadır. Bu farklı rivayetler arasında ortaya çıkan çelişkili durum çalışmada gözler önüne serilmektedir.

Sûrenin tek seferde toplu olarak indirildiğini bildiren rivayetlerin iki illetinin bulunduğu görülmüştür: (I) Râvîlerin bazılarının cerhedilmesi. (II) Sûrenin farklı zamanlarda nazil olduğunun ifade edildiği diğer rivayetlerin olması. Bununla birlikte rivayetlerin sahâbe ya da tâbiûnun kendi içtihadı ile varabileceği bir konu hakkında olmaması ve farklı rivayetlerin birbirini destekliyor olması, rivayetlerin sıhhati hakkında olumlu bir kanaatin oluşmasına da sebep olmuştur.

Mekkî En'âm sûresinin bazı âyetlerinin Medenî olduğu yönündeki rivayetler de sûrenin nüzülü hakkındaki çelişkinin sebepleri arasında sayılmaktadır. Ancak ilgili âyetlerin Medenî kabul edilmesine, bazı müfessirlerin itiraz ettiği görülmüştür. Zira bu müfessirler, ilgili âyetlerin, genel bir ön kabul ile Ehl-i kitap ya da münafıklardan veya ahkâm ile ilişkili bir mevzudan bahsetmesi

¹⁵³ bk. el-En'âm 6/74-83.

¹⁵⁴ bk. el-En'âm 6/161.

¹⁵⁵ bk. Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4/145.

nedeniyle bu şekilde nitelendirildiklerini iddia etmiştir. Ayrıca öncesi ve sonrasıyla oluşturdukları anlamsal bütünlüğün de bu âyetlerin daha sonraki bir dönemde bir diğer ifadeyle Medine’de nazil olmasının imkânını ortadan kaldırdığı belirtilmektedir.

Sûrenin farklı zamanlarda indirildiğini gösteren muhtelif sebab-i nüzûller hakkında da özellikle modern dönem müfessirleri tarafından değerlendirmelerin yapıldığı müşahede edilmektedir. Sûrenin tek seferde nüzulünün mümkün olduğu yönünde görüş bildiren müfessirler bu görüşlerini delillendirirken özellikle sebab-i nüzulleri, muteber hadis kaynaklarında yer almaması bakımından eleştirdikleri gibi bunları tefsir için yapılan esbâb-ı nüzûl yorumları olarak kabul etmişlerdir. Onlar, ayrıca hükmün taahhürü, nüzul tekrarı gibi usul bağlamında öne çıkan konular etrafında durumu açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır.

Çalışmada, En’âm sûrenin nüzulünün mahiyeti, rivayet ekseninde tetkik edildiği gibi sûrenin metinsel yapısı üzerinden de tetkik edilmektedir. İlk âyetinden itibaren sûrede, müşriklerin Hz. Peygamber’e ve onun tebliğ ettiği dinin her bir esasına karşı yaptıkları itirazların cevaplandırıldığı ve câhiliye uygulamalarının, örf ve âdetlerinin reddedildiği görülmektedir. Argümantasyon tekniği olarak beyan edilen bu yöntemin sûrenin tamamında kullanıldığı görülmektedir. Bu ise sûrede bir metinsel bütünlüğü gözler önüne sermektedir. Sûrenin ortalarında Hz. İbrahim’in şirke karşı takındığı tavrın zikredilmesi ve sûrenin son kısmında yine buna vurgu yapılması da bu minvalde değerlendirilmektedir. Aynı şekilde kâlû- kul (dediler – de ki) kalıbıyla sûrenin tamamında müşriklerle bir diyalog şeklinde devam eden üslup birlikteliği de bu metinsel bütünlüğün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Neticede bu çalışmada En’âm sûresinin “tek seferde nazil olduğunu” bildiren rivayetler ve sûrenin sahip olduğu “metinsel bütünlük” dikkatlice tetkik edildiğinde sûrenin tek seferde indirilmiş olmasının diğer tüm varsayımlardan daha kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Abdul-Raof, Hussein. *Text Linguistics of Qur’anic Discourse an Analysis*. London: Routledge, 2019.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu’l-me’ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-‘Arabî, t.y.
- Atraş, Atiyye. “Nuzûlu sûreti’l-En’âm cümleten vâhideten ev nuzûluhâ alâ esbâbi muteferrika dirasâtun ve tahlil”. *Mecelletu Câmiati’l-Halîl li’l-buhûs* 4/1 (2009), 85-119.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ. *Me’âlimu’t-tenzîl*. thk. Muhammed ‘Abdullâh en- Nemir vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu’abü’l-îmân*. nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2.Basım, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Atâ b. Ebî Rebâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru’l-hadîs*. 9 Cilt. Tunus: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 3. Basım, 2008.
- Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm. *Fedâilu’l-Kur’ân*. thk. Ahmed b. Abdulvâhid el-Hayyâtî. 2 Cilt. Mağrib: Vizaretu’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 1995.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn. *et-Temhîd*. thk. Yâsir b. İbrahim. 18 Cilt. Kahire: el-Faruku’l-Hadise lit-Tibaati ve’n-Neşr, 1429/2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Âşûr. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru’t-Tûnisîyye, 1984.

- İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke-Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn el-Askalânî. *el-Kâfi's-şâfi fi tahrîci ehâdisi'l-Keşşâf*. y.y.: b.y., ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. thk. Mustafâ Abdulvâhid. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 4 Cilt. b.y.: Dâru Turâsi'l-'Arabî, ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. nşr. M. Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kutub, 1373/1953.
- İbn Râhûye, İshâk b. Râhûye. *Müsned*. thk. Merkezi'l-Buhûsi'l-İlmiyye. 4 Cilt. Beyrut: Daru't-Te'sîl, 1437/2016.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Câmiu'l-mesâil*. thk. Muhammed Aziz Şems. 9 Cilt. Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2001/1422.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1488/1988.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn. *Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh*. thk. Abdülmütî Emîn Kalecî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Kaya, Eyüp Said. "Nûh b. Ebû Meryem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/229-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. 24 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006.
- Mevdüdî, Ebu'l-Â'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Kitâbu'n-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Süleyman b. İbrâhim. 3 Cilt. Riyad: Daru'l-'Âsima 1430/2009.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. haz. İbrâhîm Şemseddîn. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2011.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Dersaadet, ty.
- Serinsu, Ahmed Nedim. *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *ed-Durru'l-mensûr*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. 17 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 2013/1434.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. haz. Mustafa Dîb el-Bugâ. 2. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 2006.
- Taberânî Ebu'l-Kâsım. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye 2008.
- Taberânî Ebu'l-Kâsım. *el-Mu'cemu's-sağîr*. nşr. Şekûr Mahmud el-Hâc Emirî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetül-İslâmî, Amman: Mektebetü Ammâr, 1409/1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-kebîr*. nşr. Mâzin b. Muhammed es-Sersevî. 7 Cilt. Beyrut: Daru İbn Abbas, 1429/2008.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. İsam b. Abdulmuhsîn el-Humeydân. Demmâm: Daru'l-İslâh, 2. Basım, 1412/1992.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru'l-âlemi'n-nubelâ*. thk. Şuayb el-Arnâûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Dârî't-Turâs, t.y.